

ОРГАНІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ПРОДОВОЛЬСТВА ЯК ФОРМА ПРАКТИЧНОГО ВТІЛЕННЯ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

С.О. Юшин, доктор економічних наук, професор
ННЦ. „Інститут аграрної економіки НААНУ

На вирішальну роль продовольчого фактору у існуванні живих організмів загалом та людини зокрема вказували практично усі світові релігії. За Біблією, кожен біологічний вид був забезпечений передусім саме потрібною для нього їжею: „кожному тілові хліба дає” [Пс. 136: 25], тобто був забезпечений їжею у кількісному відношенні, але при цьому повідомлялося кожному споживачеві їжі: „не будеш їсти жодної

гідоти” [Повт. 14: 3], тобто діяли заборони стосовно якості їжі (чиста і нечиста їжа). В Упанішадах їжа розглядається у безпековому ракурсі як абсолютне явище: „їжа – найстаріша з істот”; з їжі народжуються істоти; народжені, вони ростуть завдяки їжі; хто знає, що ця їжа заснована на їжі, набуває основи, багатий на їжу, стає споживачем їжі, великий нащадками, худобою, світлом божественного знання”. Але Упанішади звертають увагу й на якість їжі: „коли чиста їжа, то чиста природа; коли чиста природа - міцна пам'ять; коли зберігається міцною пам'ять – приходить звільнення від усіх зв'язків” [1, с. 84, 92; 2, с. 131].

Як відомо, людська цивілізація бере свій початок із сільського господарства. Недремно ж перші діти Адама і Єви були рослинником (Каїн) і тваринником (Авель). Аристотель вказував, що різноманітність родів їжі обумовлює спосіб життя людей, і що переважна їх більшість живе завдяки землеробству і культурним рослинам [3, с. 388]. Людина, стверджував Л. Морган. – єдина істота, яка придбала абсолютну владу над виробництвом їжі (як відносно її різноманітності, так і кількості), без чого людство не могло б поширитися по інших областях, а врешті-решт і по всій землі, та розростися в чисельні нації [4, с. 14]. Отже, цивілізація – до певної міри похідна якості і кількості продовольства.

За А. Смітом – найбільш безперечним свідомством процвітання будь-якої країни є зростання чисельності її населення [5, с. 67]. У 2016 р. населення планети Земля досягла 7,3 млрд. чол., а за прогнозом ООН, у 2050 р. – зросте до 9,1 млрд. чол. Практично усі стародавні джерела вказують, що зростання чисельності населення є похідною від здатності даної території генерувати масу їжі. У Біблії це подається як потреба „хліб добувати з землі” [Пс. 104: 15]. В. Вернадський вказував, що, враховуючи енергію, яку Земля отримує від Сонця, землеробство дає можливість прогодувати на 1 км² 150 чол., тобто біля 22 млрд. чол. [6, с. 136], що майже у 3 рази перевищує сучасну населеність планети.

Слід зазначити, що на становлення людської цивілізації значний вплив справляв фактор голоду. Цей вплив детермінує сутність законів Хамурапі, праць Гесіода (голод ... товариш лінивця ... пекучого голоду той уникне, хто накопичувати привчився), біблійних настанов: „лінива душа голодує” [Пр. 19: 15]. На причини і наслідки голоду, обумовлені деградацією земельних ресурсів, вказував Аристотель [7, с. 471-472]. На думку Гельвеція, голод, навчивши людей мистецтву землеробства, навчивши їх потім й мистецтву вимірювати та ділити землю [8, с. 377].

На роль голоду у демографічних процесах вказували Т. Мальтус [9, с. 21] та К. Маркс [10, с. 357]. Але, за визначенням А. Маршалла, сьогодні недоїдання навряд чи служить безпосередньою причиною смерті, але воно часто є причиною загального ослаблення організму,

яке позбавляє його здібності опору хворобам, і головною причиною низької продуктивності праці, бо при важкій безперервній роботі потрібна їжа, яку може переварити й засвоїти навіть перевтомлений організм, і така якість їжі ще важливіша для працівників вищих кваліфікацій, чия праця пов'язана з величезною нервовою напругою, хоча кількість потрібної для них їжі зазвичай є меншою [11, с. 271-272]. Це підкреслює саме на зміну акцентів із кількості їжі на її якість.

Зазначити й думку А. Богданов, де він наголошував на тому, що саме сила страждання від голоду помалу перемагає тупу нерухомість звичаю, і прогрес техніки стає можливим; голод примушує здолати відразу до всього нового, і тоді починають розвиватися зародки нових способів боротьби за життя, ті, які вже раніше були відомі, але не знаходили загального вживання, і ті, які відкриваються знов [11, с. 19].

За твердженнями П. Сорокіна, голод воістину був великим, хоча і жорстоким вчителем людства (починаючи з XI ст. сильний голод був у всій Західній Європі – не менше 160 разів), бо у критичні періоди саме він ставить ультиматум: або винаходь – або помри; одні групи вимирали, інші ж винаходили – винахід нових і поліпшення старих способів видобутку продовольства і постачання ним населення були та залишаються функцією, одною з незалежних змінних, і саме голод або його загроза примушують людей бути працелюбними і винахідливими. При цьому П. Сорокін розподіляв дефіцитне голодування на два типи: абсолютне та відносне (кількісне і якісне) [12, с. 12, 249, 252, 256, 258].

Аристотель зазначав, що єдине в сутності своїй є перш за все деяка міра, головним чином для кількості, потім для якості; а мірою воно буде, якщо воно неподільне – в одному випадку по кількості, в іншому – за якістю, а тому якості і кількості не існують окремо, вони суть множини [14, с. 255, 356]. Тобто, проблеми продовольчої безпеки повинні розглядатися у аспектах якості і кількості харчових продуктів.

Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.) у статті 25 п. 1 зазначає, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. Аналогічне положення містить й стаття 48 Конституції України. Загальна декларація про ліквідацію голоду і недоїдання (ООН, 1974 р.) вказує на те, що загальною задачею усіх країн є встановлення системи всесвітньої продовольчої безпеки. На це вказують й положення Декларації Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки (2009 р.). Статут ВООЗ (1946 р.) орієнтує країни-члени на сприяння поліпшенню харчування і на розповсюдження міжнародних стандартів для харчових продуктів. Глобальна стратегія ВООЗ вказує, що фактори ризику тісно пов'язані із загальним раціоном харчування.

Статут ФАО ООН спрямовує увагу країн-членів на підвищення рівня харчування населення, яке знаходяться під їхньою юрисдикцією. В Україні у 2004 р. затверджена Концепція поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення, де визнано, що фактичне споживання її населенням біологічно цінних продуктів ще залишається нижче фізіологічних норм. І це у ситуації, коли нераціональне та незбалансоване харчування, як вказує Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми “Здорова нація” (2008 р.), стає одним із найважливіших факторів ризику виникнення цілого ряду захворювань.

Що стосується кількісних характеристик забезпечення людини харчовими продуктами, примірну норму визначає ФАО ООН – 2400-2500 ккал на день, недоїдання – нижче 1800 ккал, а виразний голод – після досягнення “критичної відмітки” в 1000 ккал на день. Реальність України така, що кількісне споживання їжі знаходиться приблизно на рівні „бідності”, але при цьому споживання м’яса та риби зменшилося після 1990 р. в 2-2,4 рази, а плодів, ягід і винограду – в 2,1 рази. Отже, структура споживання їжі населенням України якісно погіршилася.

Слід зазначити, що історично проблеми продовольчої безпеки розглядалися переважно у контексті зростання виробництва продукції сільського господарства. Але з 70-х рр. ХХ ст. розгорнулася діяльність Римського клубу, який проголосив Концепцію сталого розвитку, тобто курс на гармонізацію людини, екології і економіки як орієнтира для подолання ризиків виходу за „межі зростання” виробництва продукції.

На проблеми, пов’язані із „хімізацією” сільського господарства вказував Ю. Лібіх (розумне аграрне виробництво передбачає, що для здобуття високих урожаїв треба збільшувати в ґрунті суму речовин, що діють, за допомогою яких отримується продукція) [15, с. 102]. Але Д. Менделєєв доводив, що поряд з хімічними добривами необхідно звертати увагу на гарну обробку ґрунту і розвиток скотарства [16, с. 66].

На думку У Бека, той образ селянина, що століттями вважався „годувальником” і що добував із землі „плоди”, від яких залежало життя людей та його продовження, починає перетворюватися на свою протилежність, бо сучасне сільське господарство може стати місцем кругообігу отрут, які загрожують життю рослин, тварин та людей [17, с. 97]. Тому Е. Вайцеккер та інші учасники Римського клубу висунули ідею переведення сільського господарства на біоінтенсивні технології, які дозволяють подвоїти чистий дохід без хімічних засобів [18, с. 55].

На сьогодні ідеологія сталого розвитку підтримана провідними міжнародними організаціями (ООН, ВООЗ, ВТО). Указом Президента України (№ 614, 2014 р.) було передбачено запровадження системного підходу до реалізації реформ із забезпечення сталого розвитку країни.

Одним з чільних елементів сталого розвитку, безумовно, є екологізація матеріального виробництва, задекларована у 1991 р Законом України № 1264 „Про охорону навколишнього природного середовища”. Серед напрямів екологізації виробництва важливе місце належить процесам виробництва та обігу сільськогосподарської органічної продукції та сировини, визначеним Законом України № 425 (2013 р.) згідно з яким під час такого виробництва виключені застосування хімічних добрив, пестицидів, ГМО, консервантів, передбачені забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів, їх стійкості і біологічного розмаїття.

Ще Гіппократ вказував, що наші харчові речовини мають бути лікувальним засобом, а наші лікувальні засоби мають бути харчовими речовинами, і при цьому кожна їжа повинна нести в собі те, чим вона приносить користь або шкодить, де дії одного елементу їжі є більш очевидні, іншого – більш приховані. Тобто, відсутність хімічного та біологічного забруднення продовольства не у повній мірі відповідають вимогам сталого розвитку аграрного сектору, враховуючи ще й ризики мікроелементозів людини – її захворювань через надлишок, дефіцит або дисбаланс мікроелементів у її організмі (наприклад, у Англії вжиток з їжею алюмінію майже в 20 разів менше, ніж в США, літій – майже в 12 разів, торію – в 60 разів) [19, с. 9, 31]. Індустріалізація сільського господарства, за даними В.В. Власенко, обумовила суттєве зниження харчової цінності багатьох рослинних продуктів. Так, вміст мікроелементів у рослинних продуктах харчування за період з початку та на кінець ХХ ст. становить по різних позиціях від 60 до 99,5 %; на початку ХХ ст. люди одержували добову дозу заліза з двох яблук середньої величини, наприкінці – більше ніж з 50 яблук [20, с. 13-14].

Досліджуючи „географію голоду”, Ж. де Кастро вказував, що ця дисципліна займається тим, чого людина не зробила, тими завданнями, для виконання яких у неї не вистачило знань або волі, вона вивчає географічні можливості, якими людина не скористалася, і сприятливі випадки, які вона упустила; отже, це географія не людських досягнень, а людської бідності і страждань; при цьому набагато поширенішим і шкідливішим „прихованим” голодуванням, яке із-за недоліку в їжі ряду необхідних живильних речовин прирікає цілі групи населення на повільну смерть з голоду, хоча вони і їдять щодня. Ж. де Кастро також наводить результати досліджень Д. Бойд-Орра дійсного продовольчого положення Англії у 1936 г., якими було встановлено, що близько 50 % її населення страждає від недоїдання: де у 10 % – це люди з найбільш низькими доходами – в їх їжі бракувало всіх найважливіших елементів харчування; у 20 % – це люди з дещо вищими доходами – їх їжа була достатньою по кількості, але відрізнялася відсутністю різних основних

елементів харчування; і у 20 % – це люди, відчували на собі дефіцит тільки деяких специфічних інгредієнтів харчування [21, с. 29, 52, 299].

На важливість ідеального (збалансованого) харчування людини в світлі відповідної теорії у контексті виробництва харчів вказували Р. Штайнер (коли мова йде про продукти харчування, треба враховувати їх дійсну споживну цінність, а також й те, як взагалі технологічно отримують ці продукти) [22, с. 107-108, 175], Р. Хаушка (перше місце в білковому харчуванні людини на сьогодні займає тваринна субстанція: молоко, яйця, м'ясо) [23, с. 72], а також і дослідники – їх послідовники.

Висновок. Виробництво та обіг в Україні сільськогосподарської органічної продукції та сировини має бути узгоджені із формуванням системи передумов переведення галузі на засади сталого її розвитку, де особлива увага повинна приділятися аспектам якості усіх складових даного розвитку, тобто гармонійності людини, природи та економіки.

Література

1. Упанишады. В 3-х книгах. Книга 2. / Переводы. – М.: Наука; Ладомир, 1992. – 336 с.
2. Упанишады. В 3-х книгах. Книга 3. / Переводы. – М.: Наука; Ладомир, 1992. – 256 с.
3. Аристотель. Политика. / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.4. Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.
4. Морган Л. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. / Пер. с англ. – Л.: Из-во Ин-та Нар. Севера ЦИК СССР, 1934. – 352 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. / А. Смит ; Пер. с англ. – М.: Директмедиа Пабблишинг, 2008 – 677 с.
6. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. / В.И. Вернадский – М.: Наука, 1988. – 520 с.
7. Аристотель. Метеорологика. / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.3. Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1981. – С. 441-558
8. Гельвеций. Сочинения. В 2-х томах. Т.1. / Гельвеций ; Сост., общая ред. и вступ. статья Х.Н. Момджяна. – М.: Мысль, 1973. – 647 с.
9. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения / Т. Мальтус ; Пер. с англ. И.А.Вернера. – М.: Изд. К.Т. Солдатенкова, 1895. – 318 с.
10. Маркс К. Кризис в Англии. / К.Маркс и Ф.Энгельс. Изд.2-е, т.15. – М.: Госполитиздат, 1959. – С.357-360.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1. / А. Маршалл ; Пер. с англ. – М., Изд. группа “Прогресс”, 1993. – 410 с.
12. Богданов А.А. Падение великого фетишизма (Современный

кризис идеологии) / А.А. Богданов. – М.: Типо-литография В. Рихтер, 1910. – 231 с.

13. Сорокин П.А. Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь. / П.А. Сорокин ; Пер. с англ. – М.: Academia&LVS, 2003. – 684 с.

14. Аристотель. Метафизика. / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.1. Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1976. – С. 63-368.

15. Либих Ю. Химия в приложении к земледелию и физиологии. / Ю. Либих. – М.-Л.: ОГИЗ-СЕЛЬХОЗГИЗ, 1936. – 407 с.

16. Менделеев Д.И. Сочинения. Т. XVI. / Д.И. Менделеев. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – 480 с.

17. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; Пер. с нем.. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

18. Вайцеккер Э. Фактор четыре. Затрат — половина, отдача — двойная. Новый доклад Римскому клубу. / Э. Вайцеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс ; Пер. с англ. – М.: Academia, 2000. – 400 с.

19. Авцын А.П. и др. Микроэлементозы человека: этиология, классификация, органопатология / А.П. Авцын, А.А. Жаворонков, М.А. Риш, Л.С. Строчкова; АМН СССР. – М.: Медицина, 1991. – 496 с.

20. Власенко В.В., Власенко І.Г. Фізіологія та гігієна харчування. Навчальний посібник. / В.В. Власенко, І.Г. Власенко – Вінниця: Видавець: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2012. – 300 с.

21. Кастро Жозуэ де. География голода. / Жозуэ де Кастро ; Сокр. Пер. с англ. Ред. и вступ. ст. Э.А. Араб-Оглы. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954. – 389 с.

22. Штайнер Р. Природные основы питания. / Р. Штайнер ; Пер. с нем. Н.В. Маловой. – Калуга: «Духовное познание», 2003. – 216 с.

23. Хаушка, Р. Учение о питании. / Р. Хаушка; Пер. с нем. Б. Г. Деева. – Калуга: «Духовное познание », 2004. – 272 с.